

dr hab. Ewa Zasepa, profesor uczelni
Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
Warszawa
zasepa@aps.edu.pl

Warszawa/Lublin, 16.07.2025

dr hab. Wojciech Otrębski, profesor uczelni
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Lublin
wojciech.otrebski@kul.pl

Projekt badawczy zatytułowany: „Nieodkryty kapitał społeczny. Ocena potencjału zawodowego osób z niepełnosprawnością intelektualną, uczestników Warsztatów Terapii Zajęciowej (czas realizacji: 1.01.2024r. – 30.06.2025r.; finansowanie: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych)

Streszczenie projektu i opis głównych wyników (do upowszechnienia):

Zrealizowany projekt badawczy miał na celu rozwiązanie o charakterze społecznym. Obszar tematyczny badań to ocena efektywności działania systemu rehabilitacji społecznej i zawodowej, realizowanej w Warsztatach Terapii Zajęciowej (WTZ). Uzyskane wyniki badań mają służyć standaryzacji i podnoszenia jakości usług skierowanych do osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Teoretyczne wprowadzenie do projektu

Zgodnie z ustawą O Rehabilitacji Zawodowej i Społecznej oraz Zatrudnianiu Osób z Niepełnosprawnością (1997) za osobę niepełnosprawną uznaje się tę, „której stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności zdolności do wykonywania pracy zawodowej”.

Aby rozpoznany stan niepełnosprawności osoby mógł ulec poprawie proponuje się jej różnego rodzaju działania, określane jako rehabilitacja kompleksowa. Jednym z jej aspektów jest rehabilitacja społeczna, a w tym zawodowa. Ma ona na celu wspieranie osoby z niepełnosprawnością w zakresie nabywania kompetencji potrzebnych do wykonywania pracy (uzyskania, utrzymania, realizacji kariery zawodowej).

W życiu dorosłym, zarówno osób sprawnych i zdrowych jak i osób z różnego rodzaju

niepełnosprawnościami jedną z ważniejszych potrzeb jest samorealizacja w związku z podjętą rolą zawodową/pracą. Dzięki pracy człowiek zdobywa nie tylko niezależność finansową ale również zaspokaja potrzeby społeczne i osobowe, w tym rozwoju, szacunku, bycia potrzebnym. Według Dyczewskiego (2004) głównym celem pracy jest rozwój człowieka. Prowadzone współcześnie wyniki badań empirycznych (np. Andrews, Rose, 2010; Hennessey, Goreczny, 2022; Otrębski, Rożnowski, 2008; Otrębski, Włodarczyk, 2022) również podkreślają ważność pracy w życiu osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Obecnie obserwuje się poprawę sytuacji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną w zakresie korzystania z różnych możliwości realizowania różnych ról przypisanych okresowi dorosłości (Zasępa, 2016), w tym związanych z przygotowaniem do pracy i jej podjęciem. Rozwija się system zatrudnienia przeznaczony dla nich, w tym zakłady aktywności zawodowej, zakłady pracy chronionej. Powstała nowatorska forma wspomaganego zatrudnienia. Pomimo tego znaczącego wzrostu w zakresie i rozmiarze pełnienia dorosłych ról dostępnych dla tych osób, nadal napotykają one wiele trudności związanych z przygotowaniem się do pracy, jej podjęciem i realizowaniem się w rolach pracowniczych (Balboni, Mumbardo-Adam, Coscarelli, 2020; ; Ferguson, Ferguson, 1996; May, Simpson, 2003; Mc Causland, i in., 2020; Mill, Mayes, McConnell, 2009; Zetlin, Turner, 1985) Trudności związane z sytuacją pracy mają swoje odzwierciedlenie w obszarze materialnym, społecznym oraz osobowym. W Polsce podaje się, iż ok. 30% osób z niepełnosprawnością jest aktywnych zawodowo. Wskaźnik aktywności zawodowej wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną wynosi 8,5% (Kukła, Duda, Czerw-Bajer, 2011; Woynarowska, 2023). Zaś, wśród uczestników warsztatów terapii zajęciowej tylko 1,5% znajduje pracę zarówno na otwartym rynku pracy jak i w zakładach pracy chronionej.

Analiza literatury przedmiotu oraz sytuacji życiowej związanej z pracą osób z niepełnosprawnością intelektualną wskazuje na potrzebę poznania i opisanie procesu przygotowywania do podjęcia pracy, poziomu przystosowania się pracy oraz jego uwarunkowań. W projekcie badawczym wykorzystano jako podstawę teoretyczną interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną Wojciecha Otrębskiego (2007). Zgodnie z nim muszą efektywnie współdziałać dwa główne elementy: osobę rehabilitowaną (czynnik podmiotowy) i środowisko rehabilitacji zawodowej (czynnik kontekstualny). Czynnik podmiotowy obejmuje różne sfery istnienia osoby, w tym np. procesy poznawcze, procesy emocjonalno-motywacyjne, zachowanie przystosowawcze, cechy osobowości. Środowisko rehabilitacji zawodowej można rozumieć jako istniejące warunki fizyczne, w którym przebiega rehabilitacja osoby z niepełnosprawnością oraz otoczenie społeczne w postaci osób rehabilitujących osobę.

W przedstawionym badaniu starano się poznać i opisać poziom przystosowania do sytuacji pracy osób z niepełnosprawnością intelektualną uczestniczących w warsztatach terapii zajęciowej.

Uwzględniono również czynniki go warunkujące, mające charakter podmiotowy (zachowanie adaptacyjne, preferencje czynności zawodowych, motywację do podjęcia pracy) oraz czynnik kontekstualny (obiektywne i społeczne warunki rehabilitacji społecznej i zawodowej istniejące w WTZ).

Obszary badawcze:

- 1) Analiza subiektywnego spojrzenia na sytuację pracy samych osób z niepełnosprawnością intelektualną uczestniczących w warsztatach terapii zajęciowej. W tym ważne jest poznanie ich motywacji do podjęcia pracy oraz rodzajów podawanych motywów.
- 2) Poznanie i opisanie poziomu oraz profilu zachowania adaptacyjnego uczestników warsztatów terapii zajęciowej z niepełnosprawnością intelektualną.
- 3) Poznanie i opisanie profilu preferowanych czynności zawodowych osób z niepełnosprawnością intelektualną uczestniczących w warsztatach terapii zajęciowej.
- 4) Poznanie i opisanie poziomu oraz profilu przystosowania do sytuacji pracy uczestników warsztatów terapii zajęciowej z niepełnosprawnością intelektualną.
- 5) Poznanie i opisanie kontekstu środowiska fizycznego i społecznego istniejącego w warsztatach terapii zajęciowej.

Mierzone zmienne:

1) Motywacja do podjęcia pracy - układ czynników wewnętrznych i zewnętrznych pobudzających osobę do zachowań związanych z pracą (Pinder, 2008). Oceniana będzie chęć/bądź brak chęci do podjęcia pracy, rodzaje motywów tych deklaracji oraz zainteresowania podjęciem konkretnej pracy/czynności zawodowych.

Zastosowana technika badawcza: „Ja i praca” ankieta autorska do oceny percepcji swojej sytuacji pracy przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną

2) Zachowanie adaptacyjne – efektywne, samodzielne i odpowiedzialne zachowanie stosownie do wieku życia i do środowiska, w którym żyje osoba. Składają się na niego trzy grupy umiejętności, skupione w trzech sferach adaptacyjnych (tj. poznawczej, społecznej i praktycznej) oraz wyniki uzyskane w poszczególnych dziesięciu funkcjach adaptacyjnych (Komunikowanie się, Życie w społeczności, Umiejętności funkcjonalne, Życie domowe, Troska o zdrowie i bezpieczeństwo, Wypoczynek, Samoobsługa, Kierowanie sobą, Uspołecznienie, Praca).

Zastosowana technika badawcza: *System Oceny Zachowania Adaptacyjnego* (ABAS-3) (Harrison, Oakland, 2015), polska adaptacja (Otrębski, Czus-Sudoł, Domagała-Zyśk, Rutkowska, Wiącek, 2019)

3) Preferencja czynności zawodowych – są związane z zainteresowaniami zawodowymi, choć nie

są tożsame z nimi. Mogą być one wykonywane w różnych zawodach i na różnych stanowiskach. Określone będą preferowane czynności zawodowe skupione w dwunastu następujących obszarach: Usługi osobiste, Obsługa klienta, Prace w kuchni i związane z żywnością, Prace związane z roślinami, Prace związane ze zwierzętami, Prace przy budowie i wykończeniu, Prace związane z papierem, ceramiką i tworzywami sztucznymi, Prace przy stolarstwie i prace z drewnem i wikliną, Prace przy krawiectwie i prace z tkaniną i skórą, Prace związane z utrzymywaniem czystości, Prace w hurtowni i magazynie, Prace przy samochodach i maszynach.

Zastosowana technika badawcza: *Inwentarz Preferencji Czynności Zawodowych* (Otrębski, Wiącek, 2012).

4) Przystosowanie do sytuacji pracy - optymalny poziom umiejętności poznawczych, społecznych, praktycznych i zawodowych potrzebny do efektywnego i odpowiedzialnego funkcjonowania w pracy (Otrębski, Wiącek, 2012). Jego wymiarami są: Przystosowanie w obszarze relacji do Ja (jego składowe: zdolności samoobsługowe, zdolności poznawcze, kierowanie sobą), Przystosowanie w obszarze relacji Ja-inni (jego składowe: zaradność społeczna, relacje społeczne) i Przystosowanie w obszarze relacji Ja-praca.

Zastosowana technika badawcza: *Skala Przystosowania do Sytuacji Pracy* (Otrębski i Wiącek, 2012)

5) Zmienne środowiskowe - obejmują charakterystykę struktury organizacyjnej warsztatów terapii zajęciowej oraz podejmowane działania mające na celu przystosowanie osób z niepełnosprawnością do sytuacji pracy.

Zastosowana technika badawcza: „Kontekst środowiska rehabilitacji zawodowej” - ankieta autorska do oceny środowiska rehabilitacji zawodowej osób z niepełnosprawnością uczestniczących w WTZ

Osoby badane

Osobami badanymi było 1000 osób z niepełnosprawnością intelektualną, którzy uczestniczą w warsztatach terapii zajęciowej. W grupie tej było 547 (54,7%) mężczyzn i 453 (45,3%) kobiet. Byli oni w wieku 19-67 lat (średni wiek - $M=38,09$, $SD = 9,02$). Osoby przebywały w warsztatach terapii zajęciowej średnio $M= 12,41$ lat, $SD = 8,55$ (od miesiąca do 31 lat).

Badania przeprowadzone w 36 Warsztatach Terapii Zajęciowej zlokalizowanych w różnych województwach.

Główne wyniki badań

1) Średnia uzyskana w zakresie ogólnego poziomu przystosowania do sytuacji pracy przez badane osoby znajduje się na granicy wyników niskich i przeciętnych. Wyniki uzyskane w

poszczególnych obszarach są następujące: w zakresie Przystosowania w obszarze relacji do pracy i Przystosowania w obszarze relacji Ja-Inni są przeciętne, w zakresie Przystosowania w obszarze relacji do Ja są niskie. W ogólnym poziomie przystosowania do sytuacji pracy najwięcej osób uzyskało wyniki niskie (41%) i przeciętne (40%). 19% osób charakteryzuje się wynikami wysokimi, czyli dobrym poziomem przystosowania do sytuacji pracy. Najlepiej rozwinięte są w badanej grupie osób umiejętności związane z Relacjami społecznymi, zaś najsłabiej związane z Samoobsługą i Zaradnością społeczną. Wyższym poziomem przystosowania do sytuacji pracy charakteryzują się: osoby chcące podjąć pracę, kobiety, osoby młodsze i o krótszym stażu pobytu w WTZ.

2) Wyniki badań wskazują na to, iż ogólny poziom zachowania adaptacyjnego wyrażony w Ogólnym Wskaźniku Adaptacyjnym jest bardzo niski. 76% osób uzyskało bardzo niskie wyniki ogólnego zachowania adaptacyjnego, 12,5% - wyniki niskie i 6% - wyniki poniżej przeciętnej. 5% osób charakteryzuje się wynikiem przeciętnym. Pojedyncze osoby uzyskały wyniki powyżej przeciętnej. Średnie uzyskane w trzech sferach adaptacyjnych: poznawczej, społecznej i praktycznej należą do bardzo niskich. Wyniki uzyskane w dziesięciu funkcjach adaptacyjnych należą do wyników bardzo niskich bądź niskich. Najlepiej rozwinięte są umiejętności związane z Życiem domowym, Kierowaniem sobą i Wypoczynkiem, najsłabiej zaś – Umiejętności funkcjonalne, Życie w społeczności i Praca.

3) Analiza profilu preferowanych czynności zawodowych wskazuje na to, iż jest on istotnie zróżnicowany. Osoby najbardziej zainteresowane są wykonywaniem prac w kuchni i związanych z żywnością, ponadto - związanych z utrzymaniem czystości i prac związanych z roślinami. Najmniej preferowane są zaś przez nie prace przy samochodach i maszynach, następnie - przy stolarstwie oraz przy budowie i wykończeniu.

4) Stwierdzono, iż wyższy poziom zachowania przystosowawczego współwystępuje z wyższym poziomem przystosowania do sytuacji pracy. Uzyskane współczynniki korelacji są w większości umiarkowane lub wysokie. Natomiast między preferowanymi czynnościami zawodowymi a przystosowaniem do sytuacji pracy znaleziono mniej współczynników korelacji. Są one niskie bądź bardzo niskie, ujemne lub dodatnie, ma poziom zachowania adaptacyjnego. Natomiast istotnych współzależności między preferencją czynności zawodowych a poziomem przystosowania do sytuacji pracy jest znacznie mniej i są one bardzo niskie bądź niskie.

5) Analiza subiektywnej perspektywy osób z niepełnosprawnością intelektualną na sytuację pracy, wskazuje na to, iż 50% chciałoby podjąć w przyszłości pracę. Jako główne motywy chęci podjęcia pracy wskazano na względy finansowe, ale również na chęć rozwoju, bycia samodzielnym, poszerzenie kontaktów społecznych. Jako zaś główne motywy braku chęci podjęcia pracy wskazano

na stan zdrowia, chęć pobytu w WTZ oraz na brak potrzebnych umiejętności i cech (niska samoocena) oraz negatywne postawy otoczenia i pracodawców.

6) Analiza kontekstu rehabilitacji społecznej i zawodowej mającej miejsce w warsztatach terapii zajęciowej biorących udział w badaniu wskazuje na to, iż podejmowane są liczne działania mające na celu przygotowanie uczestników do podjęcia pracy. Do działań tych można zaliczyć: praktyki zawodowe, wizyty do różnych placówek, takich jak np.: różne zakłady pracy i instytucje kulturalno-oświatowych, instytucje usługowe, Zakłady Aktywności Zawodowej, Zakłady Pracy Chronionej. W ok. 50% WTZ uczestnicy odwiedzają Urzędy Pracy. Organizowane są spotkania indywidualne lub grupowe z doradcą zawodowym. WTZ współpracują z różnymi podmiotami, aby zwiększyć szanse przygotowania się do pracy i jej podjęcia przez uczestników. Personel merytoryczny wskazywał na następujące trudności w znalezieniu i podjęciu pracy przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną: deficyty i cechy nieprzystosowawcze uczestników, negatywne postawy społeczne, w tym pracodawców oraz brak ofert i miejsc pracy.

Podsumowanie

Badane osoby z niepełnosprawnością intelektualną uczestniczące w Warsztatach Terapii Zajęciowej stanowią heterogeniczną grupę biorąc pod uwagę zarówno poziom przystosowania do sytuacji pracy, jak i chęć do jej podjęcia. Wyniki badań sugerują, aby w procedurze kwalifikowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną do procesu rehabilitacji społecznej i zawodowej realizowanej w WTZ brać pod uwagę chęć osoby niepełnosprawnej intelektualnie do podjęcia pracy i zobowiązaniu do jej szukania po zakończonym treningu społeczno-zawodowym. Ponadto ważne jest uwzględnienie odpowiedniego poziomu funkcjonowania adaptacyjnego, gwarantującego możliwość podjęcia i utrzymania zatrudnienia przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną. Bardzo nisko funkcjonujące osoby nie powinny być kierowane do WTZ a raczej do Środowiskowego Domu Samopomocy, gdzie cele rehabilitacji są inne, nastawione bardziej na wspomaganie codziennego funkcjonowania. Ważne jest też uporządkowanie kwestii związanych z realizacją płatnych praktyk (staży) zawodowych przez uczestników WTZ a także kwestii dotyczących zabierania uprawnień do renty socjalnej tym uczestnikom WTZ, którzy okresowo podejmują prace zarobkową (w wymiarze części etatu).